

nokta ise gerek Sarây-ı Batu'nun gerekse Sarây-ı Berke ve Sarây-ı Cedîd'in Altın Orda'nın başşehri olmasıdır.

Saray şehrinin adını ilk defa 1254'te Fransiskan rahibi William Rubruck zikreder. Ona göre burası Batu Han tarafından yeni inşa edilmiş olup adı da buradaki saraya dayanır. Hanların oturduğu bu saraya Altuntaş denmektedir. Ömerî'ye göre bu muhteşem sarayın üzerinde 2 Mısır kantarı ağırlığında bir altın hilâl bulunmaktaydı. Saray ihata duvarları ve bazı binalarla çevriliydi. Bu binalarda kışın hanlığın ileri gelen emirleri oturur, yazın ise hanla birlikte Hanlık Ordası'na geçerlerdi (Tiesenhausen, s. 386-388). Berke Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesi ve İslâm ülkeleriyle ilişkiler geliştirmesi üzerine şehirde cami, medrese, türbe, kervansaray, hamam vb. yapılar inşa edilmeye başlanmıştır (Yegorov, s. 74). Hârizm mimarisinin etkisi altında kalan Saray aynı zamanda ilim merkezi haline gelmiştir. Saray şehrinde Rus Ortodoks kilise ve piskoposluğu da vardı (Gumilöv, s. 485).

İbn Battûta'nın nakline göre Sarây-ı Berke'nin çarşıları ve sokakları mâmur olup evlerin arasında viran yerler yoktu. Şehir o kadar geniş sahaya yayılmıştı ki seyyah etrafını atla sabahtan akşama kadar ancak dolaşabiliyordu. Etnik gruplar (Türk, Moğol, As, Çerkez, Rum, Rus) ayrı semtlerde yerleşmişti; on üç cuma camisi, her semtin çarşı, pazar ve imalâthaneleri mevcuttu. Saray'da bakır eşya imal eden maden atölyeleri vardı. 1922'de Ballod ve Tereşenko'nun Saray'da yaptıkları kazıda ki remit ve kerpiç sobalar bulunmuştur. Bu

da Saray'da seramik ve maden sanatının bu devirde geliştiğini göstermektedir. Ayrıca şehirde terzihane ve deri işleme atölyelerinin olduğu ispatlanmıştır (Tereşenko, II [1854], s. 89-105). Yapılan kazılar sonucu şehrin 10 km²'lik bir alanı kapladığı tesbit edilmiştir.

Berke Han ile birlikte Altın Orda'da başlayan şehirciliğin gelişme süreci XIV. yüzyılın ilk yarısında Özbek ve Canbeg hanlar zamanında da sürdü. Bazı kaynaklara göre Sarây-ı Cedîd 1330'larda inşa edildi ve Canbeg Han zamanında (1342-1357) en erken 1340'lı yıllarda yeni başşehir haline geldi. Burası 75.000 nüfusu ve yayıldığı alanla XIV. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın en büyük şehirlerinden biriydi (Yegorov, s. 74-75). 1360'ta Altın Orda'da başlayan ve yirmi yıl süren taht mücadeleleri şehirlerin gelişmesini engelledi. 1395-1396'da vuku bulan Timur'un seferi Saray dahil olmak üzere birçok Altın Orda şehrinin sonunu getirdi (Nizâmîddin Şâmî, s. 199). Altın Ordalılar, Büyük Moğol İmparatorluğu ve diğer vârisleri gibi şehirleri uçsuz bucaksız bozkırların ve süvari birliklerinin koruduğuna inandıklarından şehirlerin etrafı surlarla çevrili değildi.

Timur'un seferlerinden sonra Sarây-ı Cedîd harabeye dönerken Sarây-ı Batu varlığını 1578 yılına kadar devam ettirdi. Bu tarihte Korkunç İvan'ın oğlu Fedor'un emriyle Saray şehri tamamen yıkıldı (Yegorov, s. 75). Saray şehirlerinin kalıntısı olarak Volga'dan ayrılan Aktübe (Aktepe) suyu kenarında yer alan iki şehir harabesi kabul edilmektedir ki bunlar bugünkü Tsarev ve Selitrennoye'dir (İA, X, 206-207). Bu kalıntılardan ikincisinin Astarhan'dan yaklaşık 125 km. uzaklıkta olup Eski Saray'a (Batu-Saray) işaret ettiği belirtilir. Sarây-ı Cedîd ise Eski Saray'ın yaklaşık 125 km. kuzeyindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

W. von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat: 1253-1255* (trc. Ergin Ayan), İstanbul 2001, s. 62; İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, I, 517-518; Nizâmîddin Şâmî, *Zafernâme* (trc. Necati Lugal), Ankara 1987, s. 199; W. de Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler* (trc. İsmail Hakkı İzmirli), İstanbul 1941, s. 386-388; F. Ballod, *Stary i Noviy Saray, Stolitsa Zolotoy Ordi*, Kazan 1923; G. A. Fedorov-Davidov, *Obşestvennyy Sroy Zolotoy Ordi*, Moskva 1973, s. 79; D. Morgan, *The Mongols*, Oxford 1986, s. 142; A. G. Muhamadiyev, "Zolotaya Orda", *Materialy Po Istoriyi Tatarskoğo Naroda*, Kazan 1995, s. 136-185; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 2000, s. 84; L. N. Gumilöv, *Druynyaya Rusy i Velikaya Stepy*, St. Petersburg 2001, s. 485; A. Tereşenko, "Okonçatelnnoye İssledovaniya Mestnosti Saraya s Oçerkom Sledov Deştikip-

çakskoğo Tsarstva", *Zapiski Akademiyi Nauk*, II, Moskva 1854, s. 89-105; V. Yegorov, "Saray, Sarayçık, Bahçisaray", *Rodina*, III-IV, Moskva 1997, s. 72-77; W. Barthold, "Batu", *IA*, II, 351-353; a.mlf., "Saray", *a.e.*, X, 206-207; T. T. Allsen, "Saray", *El²* (İng.), IX, 41-44.

İLYAS KAMALOV

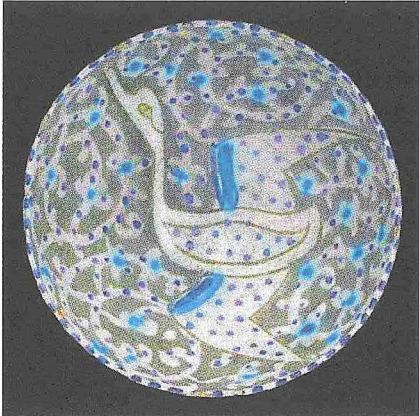
SARÂY-ı ATÎK-i ÂMİRE

(سرای عتیق عامره)

İstanbul'da inşa edilen
ilk Osmanlı sarayı.

Fâtih Sultan Mehmed, İstanbul'un fetminden sonra bugün Beyazıt Camii ile Süleymaniye Camii arazilerini de içine alan, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ile üniversitenin bazı bölümlerinin üzerinde bulunduğu alana ilk sarayını yaptırmıştır. Eski Saray'ın kuruluşuyla ilgili ilk bilgiler dönemin tarihçileri Kritovoulos, Dukas ve Tursun Bey'in eserlerinde yer alır. Kritovoulos, İstanbul'un fethinin ardından Fâtih'in bazı imar faaliyetleriyle birlikte şehrin en güzel yerinde bir saray yaptırarak 1455'te tamamlanmış olduğunu belirtir. Dukas ise padişahın 8, belki daha fazla stadionluk (1 stadion = 184,87 m.) yer ayırıp içinde sarayını inşa ettirdiğini söyler. Çeşitli kaynaklar çevre duvarlarının uzunluğunun 1 veya 2 mil tuttuğunu ve dört kapısının bulunduğunu belirtir. Tursun Bey ise daha kapsamlı bilgi verir. Padişahın iki denize ve iki karaya bakan bir yer seçip burada dört köşeli, duvarları sağlam bir saray yaptırdığını, bir kısmını harem-i hâs için ayırıp bir kısmını kendi istirahatı ve iç oğlanlarına tahsis ederek kasırlar, köşkler inşa ettirdiğini, saray alanının bazı yerlerinin divan ve taht için ve bir tarafının da av sahası olarak ayrılıp çeşitli hayvanlarla doldurulduğunu belirtir. Giovanni Maria Angiolello ve Giovantonio Menavino gibi iç oğlan olarak bizzat sarayda hizmet görmüş olanlar da saray bahçesindeki av hayvanları ile nadide kuşların varlığına dikkat çekmişlerdir. Sarayın yapılışından etraflıca bahseden İbn Kemal, padişahın İstanbul'u merkez yapmaya karar verdikten sonra sarayın şehrin içinde hem karaya hem denize bakan çok geniş bir arazi üzerinde, bir orta avlu etrafında yüksek çatılı binalar halinde inşa edildiğini ifade eder. Burada zikredilen orta mekândan kuruluşundan beri sarayın bir avlu etrafında geliştiği düşüncesi ortaya çıkar. Fâtih'in bu sarayı belirli bir planda tasarlayıp ikamet yeri ve devlet işlerinin yürütüldüğü birimleri ayrı düzenler içinde ele aldığı anlaşılmaktadır.

Sarây-ı Berke'de XIV. yüzyıl içinde yapılmış figürlü seramik kâse

Saray çeşitli tarihlerde büyük yangınlar geçirmiştir. 5 Şubat 1540 gecesinde tamamen yanmış ve eskisine oranla çok daha güzel bir şekilde yeniden yapılmıştır. Ancak daha önceleri arsasına Beyazıt Camii inşa edilmiş bulunan saray alanı bu sefer biraz daha küçültülmüş, bir kısmı üzerine Süleymaniye Külliyesi inşa edilmiştir.

Fâtih'in bu sarayın varlığına rağmen yerini yaptırmamasının sebebi her zaman merak konusu olmuştur. XVI. yüzyılın bazı tarihçileri buna bir ölçüde değinmiştir. İbn Kemal, Fâtih'in yönetim merkezinin şehir ortasında olmasını uygun görmediğini, Gelibolulu Mustafa Âlî ise Galata'da oturan ecnebilerin İslâm padişahının düşmandan korktuğu için şehrin ortasında oturduğu söylentisini yaydıklarını, ayrıca padişahın şehir içinde oturmasının büyük hükümdarların şehir dışında yerleşmesi geleneğine ters düştüğü iddiasına yer verir.

Eski Saray'a ait en erken tarihli tasvir bugün aslının Fâtih döneminde çizildiği anlaşılan bir İstanbul resminin Venedikli Giovanni Andrea Vavassore tarafından 1520 tarihlerinde basılan gravüründe yer almaktadır. İç içe iki duvarla çevrilen sarayda asıl yapılar ikinci duvarın içinde toplanmıştır. Dış surun içinde çeşitli yapılarla Teodosius Sütunu görülür. Sarayın da işaretlendiği ikinci resim Matrakçı Nasuh'un 1537 tarihli İstanbul tasviridir. Burada da asıl yapılar ikinci duvarın içinde yer almıştır. XVI. yüzyıla ait diğer bir tasvir 1584-1585 tarihli *Hünernâme*'nin I. cildindeki İstanbul minyatüründedir. Viyana Österreichische Nationalbibliothek'teki bir albümde (Codex Vindobonensis, nr. 8626) yer alan 1588 tarihli İstanbul panoramasında saray binaları önceki resimlerden farklıdır. Sık ağaçların çizildiği alanda kiremit çatılı binalar görülür. Yapılardan biri Beyazıt Camii tarafında kurşun örtülü, diğeri Süleymaniye Camii tarafında kiremit örtülü, piramidal sivri çatılıdır. Bu sivri çatılı yapının Alay Köşkü olduğu tahmin edilmektedir. 1559 tarihli Melchior Lorich panoramasıyla bunun benzeri olan ve yaklaşık aynı tarihlere rastlayan Dilich'in resminde yapıların bir kısmı görülmektedir. İki resimde de sarayın çevre duvarları Halîç yönünde üçgen oluşturmuştur. Sarayda ana binalar iç duvarın arkasında toplanmıştır. Yüksek tasarlanan binalar dışında daha alçak tutulan hizmet binalarıyla kubbeli yapılar mevcuttur.

Eski Saray'ın XVII. yüzyıla ait resimleri rastlanmamakla birlikte dönemin yazılı kaynakları günümüze ulaşmıştır. Bu yüzyılda sarayla ilgili en ayrıntılı bilgiyi Ev-

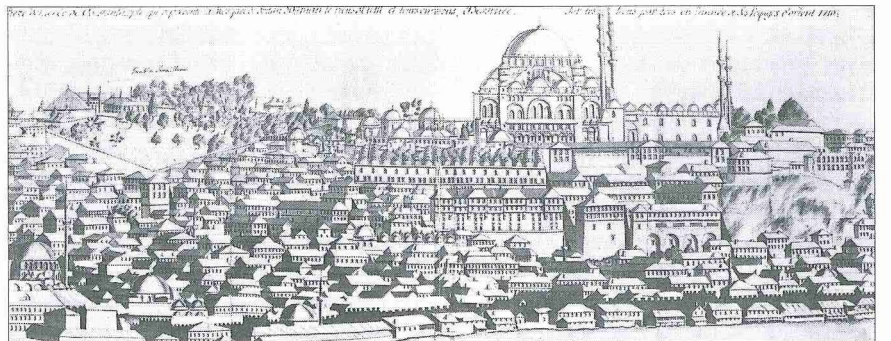
liya Çelebi verir. Evliya Çelebi sarayın 12.000 arşın uzunluğunda bir surla çevrili olup burçsuz kulesiz dört köşe bir bina olduğunu kaydeder. İçinde meydanların, harem dairelerinin, havuz ve şadırvanların yer aldığını, mutfaklar, özel kiler ve çalışanlar için odalar yapıldığını, etrafında muhtelif sarayların bulunduğunu, dört tarafının umumi yollarla çevrilerek üç kapısı olduğunu bildirir. Eski Saray'ın XVIII. yüzyıldaki durumunu gören İnciciyan sarayın etrafının 1 mil uzunluğunda, gayri muntazam, sekiz köşeli yüksek bir surla çevrilip dört kapısı bulunduğunu söyler. Sarayın XVIII. yüzyılın bazı İstanbul panoramalarında Halîç tarafından çizilen resimleri mevcuttur. Eski Saray'ı da içine alan 1710 tarihli Cornelius Loos ile Choiseul Gouffier'in çizdiği 1776-1780 tarihli panoramalar belge niteliği taşımasından dolayı dikkate değer. Her iki resimde de sarayın önemli bölümlerinin Süleymaniye tarafında olduğu görülür. Saray 1786'da Fr. Kauffer tarafından düzenlenen şehir planında da Süleymaniye ve Beyazıt camilerine kadar uzanan geniş bir alana yayılmış olarak gösterilmiştir.

İstanbul'un bu ilk sarayının XV-XVI. yüzyıllardaki durumuna ilişkin arşiv belgelerine rastlanmamaktadır. Öte yandan XVII-XVIII. yüzyıllarla XIX. yüzyılın ilk dönemine ait belgeler genel durumu dışında binalarla ilgili bilgileri de kaydeder. Bunlar daha ziyade tamirat ve oluşan masraflara dair bilgiler verir. Bu yeniden yapımların genelde yangınlar sonucu ortaya çıktığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Eski Saray 1540 yangınının ardından 11 Eylül 1687'de tekrar büyük bir yangın felâketine uğramış, akşamdan sonra Harem'e yayılan ateş beş saatte birçok yeri yakmıştır. *Târih-i Râ-*

şid'de saraydaki yangınların bazılarını ve sonrasında yapılan onarımlara yer verilmektedir. 1127 yılı Ramazan bayramının ilk gününde (30 Eylül 1715) yine Harem'den çıkan yangın dört saat içinde Dâire-i Hümâyûn, Sultan Murad Kasrı'ndaki daire ve Horanda Hamamı yakınındaki kilere kadar birçok yerin yanmasına sebep olmuştur. 1137 (1725) tarihli belgede sarayın teberdar odası, hamam, helvahâne ile diğer dairelerin tamir ve tefrişatının yapıldığı belirtilmektedir. Ancak onarımdan kısa bir süre sonra yine 1138 yılı Ramazan bayramının ilk günü (2 Haziran 1726) saray karşısındaki baltacılar kethüdâsı evinden çıkan yangının saray duvarından otluğa, oradan Baltacılar Koğuşu'na yayılarak koğuşun tamamen yanmasına yol açmıştır. Yanan yerler 1727'de yenilenmiş, ayrıca bazı yeni bölümler ilâve edilmiştir. Buna göre teberdar koğuşları genişletilerek bir hamam eklenmiş, bu yapıların dışında yazıcı efendilerin makamları genişletilmiş, zâbitlerin kendi yerleri olmadığından bunlara bir yer ve geniş bir mutfak yapılmıştır.

Eski Saray'da XVIII. yüzyılda yoğun bir tamirle beraber yeni yapılaşma da başlamıştır. 1144 (1731) tarihli belgede silâhdar ağa tarafından I. Mahmud için bir oda inşa edilip döşendiği, 11 Şâban 1153 (1 Kasım 1740) tarihli belgede ise Kazancılar yönündeki yıkık sur duvarının hassa başmimarı tarafından ördürüldüğü kayıtlıdır. 1167 (1754) tarihli belgede Dârüssaâde ağası tarafından Sarây-ı Atîk'te Yalı Köşkü denilen kasrı hümâyûnun yeniden inşa edildiği belirtilmektedir. XVIII. yüzyıl kaynaklarında padişahların sarayı ziyaretleri sırasında köşkün hem dinlenen hem sazlar eşliğinde yemek yenilen yer olarak kul-

Sarây-ı Atîk-i Âmire ve Süleymaniye Külliyesi'nin tasvir edildiği Cornelius Loos tarafından çizilen 1710 tarihli gravür (Stockholm National Museum, NM TCH, nr. 9116)

lanıldığı anlaşılmaktadır. Yalı Köşkü sarayın ikinci suru içindeki yapılardandır; muhtemelen köşk konumundan ötürü tercih edilmiştir. Köşkün, adından dolayı sarayın Haliç'e bakan tarafında olması ihtimal dahilindedir. 28 Zilhicce 1172 (22 Ağustos 1759) tarihli belge Sarây-ı Atîk'te Harem-i Hümâyûn'daki zerdüzan odalarıyla çatılandırılan yapılan onarımı gösterir. Giovantonio Menavino, yeni alınan genç kızları eğitmek üzere Eski Saray'a her sabah on nakış hocasının geldiğini bildirir. Albertus Bobovius, Harem'deki kadınların ev işlerinde çalıştırılmadıklarında uğraşlarının men-dil, yemeni yapılan pamuklu kumaşa altın ya da sim ipekle nakış işlemek olduğunu belirtir. Harem'deki kadınlara ait bu odalar küçük birer atölye niteliğinde olmalıdır.

1791'de Eski Saray'ın yanan yerlerinin Manas Kalfa tarafından tamiri ve bunun için 5000 kuruş verilmesi uygun görülmüştür. 1792 yılı Mayıs ayında sarayda başka bir yangın daha çıkmış, bunu haber alan III. Selim, Ağa Odası'na giderek yangın kontrol altına alıninceye kadar beklemiştir. 7 Cemâziyelevvel 1208'de (11 Aralık 1793) helvahâne ve Aşçılar Ocağı'ndan çıkan yangın büyümeden söndürülmüş ve burası eskisi gibi yaptırılmıştır. 11 Şaban 1210 (20 Şubat 1796) tarihli belgede kaydedildiğine göre Harem-i Hümâyûn'daki ağalar dairesi yanmış, yine aynı yıl çıkan yangında yanan helvahâne ile diğer yerler yeniden inşa edilmiştir. Eski Saray'a II. Mahmud döneminde de gereken bakım gösterilmiştir. 22 Receb 1229 (10 Temmuz 1814) tarihli belge Harem-i Hümâyûn ağaları için hastahane ve hamam yaptırıldığına, 19 Muharrem 1236 (27 Ekim 1820) tarihli belge ise Harem-i Hümâyûn ile iç oğlanı odalarına döşenecek hasır için verilecek paraya işaret eder.

XVIII. yüzyıla ait bazı tarihi kaynaklarda ve rûznâmelerde sarayın spor alanına Tepebaşı denilmektedir. Dinî bayramların üçüncü günü padişahın saraya gelip buradaki sultanlarla bayramlaşması âdeti. Bayramın ikinci günü Gülhane resmi, üçüncü günü sarayda cirit seyrinin âdetten olduğuna arşiv belgeleri işaret etmektedir. Bazı rûznâmeciler dinî bayramların üçüncü günü padişahların bu saraydaki gösterileri izlemesini Eski Saray günü olarak adlandırırlar. Taylesânîzâde Hâfız Abdullah Efendi, 3 Şevval 1203'te (27 Haziran 1789) ramazan bayramı münasebetiyle III. Selim'in buraya gelişini ve yapılan spor gösterilerini ayrıntılarıyla anlatarak gösterileri padişahın izniyle halkın da izlediğini belirtmektedir. Bu spor gösterileri öylesi-

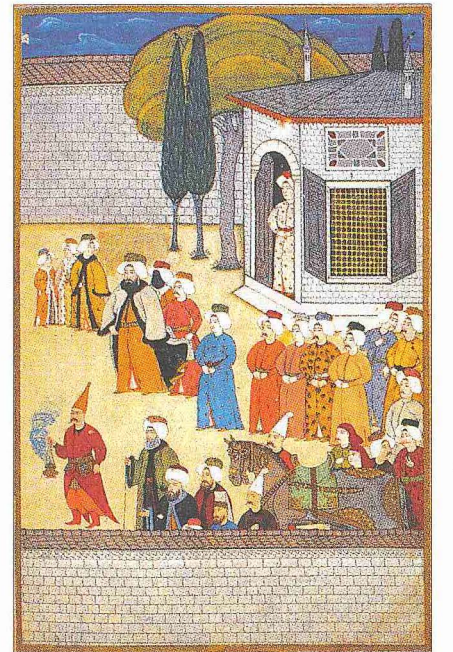
ne önem ve süreklilik arz etmiştir ki bunların seyrî için ayrı ayrı köşkler inşa edilmiştir. III. Ahmed'in gösterileri Meydan Köşkü'nden, III. Selim'in meydandaki Kasrı Cedîd ve Cirit Kasrı'ndan izlediği kaynaklarda yer almaktadır. Soğuk ve yağışlı havalarda gösteriler Topkapı Sarayı'ndaki Gülhane'de ya da Ağa Bahçesi'nde yapılırdı. Atlı cirit oyununun yanı sıra menzil ciridi de Eski Saray'da oynanan oyunlar arasındadır. Menzil ciridi atmada başarılı olan padişahlardan IV. Murad'ın Eski Saray'dan attığı ciridin Beyazıt Camii minaresi dibine düştüğü *Târih-i Nâimâ*'da ve Evliya Çelebi'de kayıtlıdır.

Eski Saray'daki Harem teşkilâtının durumu hakkında ilk zamanlarla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Bir görüşe göre önceleri Topkapı Sarayı'nın harem dairesi yoktu, padişah burada yaşıyor, zaman zaman Eski Saray'daki haremine gidiyordu. Kanûnî Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın daima padişahın yanında olmak istemesi sebebiyle haremın ancak XVI. yüzyılın ortasında Yeni Saray'a nakledilmiş olduğu ileri sürülmüş olmakla beraber yeni yorumlar Topkapı Sarayı'nda da başlangıçtan beri haremın bulunduğu doğrultusundadır. Promontorie 1475'te Harem'deki kadınların 150'sinin Yeni Saray'da, 250'sinin Eski Saray'da oturduğunu söyler. Neşrî, Yeni Saray bahsinde harem kelimesini iki defa iki ayrı yer için kullanmıştır. Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi de Eski Saray'ın hastalara, kadınlara ve hizmetçi zümresindeki hizmetten alâkasını kesenlere kaldığını, bundan sonra Sarây-ı Cedîd'in imarına başlandığını belirterek bu birimin kuruluşundan itibaren Yeni Saray'da da mevcut olduğunu düşündürür. Evliya Çelebi ise ilk zamanlarda Yeni Saray'da harem bulunmayıp padişahların haftada iki defa Eski Saray'a giderek o gece orada kaldığını yazar.

Vefat eden veya iktidardan düşen padişahın maiyeti, kadınları, kızları, vâlide sultanlar ve câriyelerin Harem Dairesi'nden alınarak Eski Saray'a gönderilmesi âdet olmuştur. Buraya gönderilen kadınefendiler padişah olacak oğulları yoksa hayatlarının geri kalanını burada tamamlar, kadınefendilerin oğullarından biri tahta çıkarsa vâlide sultan olarak Yeni Saray'a dönerlerdi. Eski Saray, kadınlar için Topkapı Sarayı'ndan sonra ömürlerinin sonuna kadar yaşayacakları yer olarak belirlenmiş ve genç ve zengin kadınların derecelerine göre devlet ricâlinden bazı kimselerle evlenmeleri sonucunda saraydan ayrılmaları mümkün kılınmıştır.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinden sonra padişah kızlarının düğünleri büyük bir ihtişamla burada yapılmıştır. Zaman zaman padişah ailesi, hâne halkının tamamı düğün töreni için Eski Saray'a geçirdi. Şenlikler sırasında önde gelen devlet adamları, dinî erkân ve bunların haremle-ri resmen kabul edilerek ağırlandı. 1586'da İbrâhim Paşa ile III. Murad'ın kızı Ayşe Sultan, 1593'te Fatma Sultan ile Kapitanıderyâ Halil Paşa burada evlenmiştir. XVII. yüzyılın ortalarında gelin sultanların hâlâ Eski Saray'dan çıkarak damadın sarayına gittiği görülür. Sonraki tarihlerde sultan düğünleri babalarının sağ olup olmadığına göre değişmektedir. Sultan padişahın kızı ise Yeni Saray'dan alınarak damadın konağına götürülür, padişahın kardeşi ya da yeğeni ise Eski Saray'dan alayla damadın konak ya da sarayına götürülürdü. Bu durum muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarında değişmiştir. Çünkü Nâimâ, Sultan İbrâhim'in kızı Fatma Sultan'ın Fazlı Paşa ile nikâhlandığında (14 Mart 1646) devlet büyüklerinden başka nişancı paşa ve bütün vezirlerin gelin alayında bulunup nahiller eşliğinde gelinin Eski Saray'dan alındığını, padişahın töreni saray köşkünden izlediğini belirtir.

Padişahın Sarây-ı Atik-i Âmire'yi ziyaretini tasvir eden bir minyatür (Surnâme, TSMK, III. Ahmed, nr. 3593, vr. 6^a)

Padişah kızlarının düğünlerinin coşku-su yanında şehzadelerin sünnet düğünle-ri için daha büyük bir heyecan yaşanmış-tır. Eski Saray'daki ilk sünnet düğünü Fâ-tih Sultan Mehmed'in şehzadesi Cem ve II. Bayezid'in büyük oğlu Abdullah için 1472'-de yapılmıştır. 1480'de Fâti'h'in torunları Sultan Şehinşah, Ahmed, Korkut, Mah-mud, Alem, Selim ve Oğuz Han için yapı-lan sünnet düğünü bir öncekine göre da-ha gösterişli kutlanmış ve bir ay sürmüş-tür. 1582'de III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed'in sünnet düğünü eğlenceleri Es-ki Saray'da başlamış, buna yalnız kadınlar katılmıştır; eğlenceler İbrâhim Paşa Sara-yı'nda devam etmiştir. 18 Eylül 1720'de III. Ahmed'in dört şehzade için yaptırıldığı ve bütün ayrıntılarıyla anlatılan sünnet düğünü, hem kültür tarihi hem de bu sa-rayın iç düzeni hakkında bazı bilgiler ver-mesi açısından önemlidir.

1826'da seraskerlik makamına devrine kadar önemini koruyan Eski Saray aynı ta-rihte Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra seraskerliğe tahsis edilmiş, içinde-ki kadınlar Topkapı Sarayı'na ve Eyüp Çifte Saraylar'a nakledilmiştir. Serasker paşalar teşkilâtıyla birlikte bir süre sarayın ka-sır ve müştemilâtında oturmuştur. 1866'-da Fransız mimarı Bourgeois'ya, Eski Sa-ray yapılarının yıkılmasından sonra onla-rın yerine bugün İstanbul Üniversitesi Rek-törlüğü tarafından kullanılmakta olan bi-na yaptırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Saray, nr. 624, 908, 1581; Kritovulos, *History of Mehmed the Conqueror* (trc. Charles T. Riggs), Princeton 1954, s. 83, 93; Dukas, *Bizans Tarihi* (trc. VI. Mirmiroğlu), İstanbul 1956, s. 196; Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth* (nşr. A. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 66-67, 74; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), II, 711; P. Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri* (trc. Erendiz Özbayoğlu), İstanbul 1997, s. 47; Âli Mustafa Efendi, *Kitâbü't-Tarih-i Kühû'l-Ahbâr* (haz. Ahmet Uğur v.dğr.), Kayseri 1997, s. 509-511; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, VII. Defter, s. 99, 103, 297, 429-432, 521-522; Selânikî, *Tarih* (İpsirli), I, 168-171, 340-343; II, 436; İntizâmî, *1582 Surnâme-i Hü-mâyûn: Düğün Kitabı* (haz. Nurhan Atasoy), İstanbul 1997, s. 22-28; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osmân* (nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 107-108; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 117-119, 256; II, 119; Eremya Çelebi Kömürcü-yan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul* (haz. H. D. Andreasyan), İstanbul 1952, s. 171-172; Na-îmâ, *Tarih*, III, 420; IV, 218-219; Silâhdar, *Tarih*, II, 273; Râşid, *Tarih*, IV, 157, 374, 410-412; V, 214, 220, 226, 260-269; VI, 40, 124, 263, 374, 463-464, 559, 563, 594, 610; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), II, 85, 134; III, 43; Tay-lesânîzâde Hafız Abdullah Efendi *Tarihi: İstan-bul'un Üzun Dört Yılı: 1785-1789* (haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 395; Hammer, *Con-stantinopolis und der Bosporos*, Pesth 1822, I,

322-324; III. Selim'in *Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme* (haz. V. Sema Ari-kan), Ankara 1993, s. 17, 75-76, 126, 152, 165, 215, 300, 328, 346, 386; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 105; a.m.f., *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1998, s. 64-65; P. G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1956, s. 32; Halûk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, ts., s. 227; Sedad Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1974, I, 125, 173; Hüseyin Ayan, *Cevri: Hayâtı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Er-zurum 1981, s. 284-285; Gülrû Necipoğlu, *Archit-ecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York 1991, s. 4, 160; Çağatay Uluçay, *Ha-rem*, Ankara 1992, II, 43, 58-59; Atıf Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Ankara 1995, s. 59-62, 509; R. Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı* (trc. Cahit Kayra), İstanbul 1996, s. 137-139; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmpara-torluğu'nda Hükûranlık ve Kadınlar* (trc. Ay-şe Berktaş), İstanbul 1996, s. 163-165, 189; Banu Bilgicioğlu, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bulunan Belgelerin Sanat Tarihi Yönüyle İncelen-mesi* (yüksek lisans tezi, 1998), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 121-126, 147; Selma Delibaş, "Os-manlı Saray İşlemeleri ve Deri Eserler", *Topkapı Sarayı*, İstanbul 2000, s. 312-314; *Fatih ve Dö-nemi* (ed. Necat Birinci), İstanbul 2004, tür.yer.; Zeynep Tarım Ertuğ, "Onsekizinci Yüzyıl Osman-lı Sarayı'nda Bayram Törenleri", *Prof. Dr. Müba-hat S. Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 2006, s. 573-594; Tülay Artan, "Eski Saray", *DBİst.A*, III, 204.

BANU BİLGİCİOĞLU

SARAY CAMİİ

XV. yüzyılın ikinci yarısında
Kütahya'da yaptırılan cami.

Germiyanoğlu II. Yâkub Bey'in subaşla-rından Hisar Bey'in oğlu Mustafa Bey tara-fından zengin vakıflar tahsis edilerek 893'-te (1488) inşa edilmiştir. Başlangıçta ku-rucusunun adıyla Hisar Bey Camii / Bey Ca-mii diye anılırken Anadolu eyaleti beylerbe-yilerinin ikamet ettiği Paşa Sarayı'nın çok yakınında bulunmasından dolayı zamanla Saray Camii diye anılmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın vefatı sırasında Kütahya'da bu-lunan II. Selim cuma vaktinde yolda rast-

ladığı Saray Camii hatibi Feyzullah Fakih'e, "Merhum ve mağfûrun-leh babam hudâ-vendigâr rahmet-i rahmâna gittikleri ha-beri geldi. Hutbe-i şerifte bizim namımıza dua eyleyip cemâat-i müslimîne bildire-siz" demiş, böylece cami II. Selim'in sul-tanlığı ve halifeliği adına ilk defa hutbe okunan bir ibadethane olmuştur. Camide ilk kapsamlı tamirat 1749-1752 yılları ara-sında Yahyâ Paşa tarafından gerçekleştiril-miş ve eski vakıflarına ilâveten yeni bir vakıf daha tesis edilmiştir. Ayrıca 1194'te (1780) Anadolu Beylerbeyi Yeğen Mehmed Paşa ile XIX. yüzyılın başında Anadolu Bey-lerbeyi Hacı Abdullah Paşa zamanında ta-mir görmüştür. Cami, 1940'lı yıllarda ba-kımsızlık ve ilgisizlikten tamamen harap olup son cemaat yeri yıkılmışsa da halkın gayretleriyle esaslı bir tamirat geçirerek 1957'de tekrar ibadete açılmıştır.

Caminin duvarlarında bir sıra düzgün kesme taş arasına üç sıra tuğla kullanı-lmıştır. 1957'de yeniden yapılan son cema-at yeri iki yanda pâyve, ortada iki sütun üzerine oturan hafif sivri kemerli açıklıklı olup üç kubbelidir. Ancak önünde vaktiyle ahşap dikmelere oturan yuvarlak kemerli ve üzeri kiremit örtülü bir sundurma bu-lunduğu bilinmektedir. Harime geçişi sağ-layan basık kemerli kapının üstünde yer alan sülüs hatlı inşa kitâbesinin etrafı XVIII. yüzyılda çinilerle kaplanmıştır. Daha üstte mozaik çinili küfi besmele yer almaktadır. İki bölümlü olan harimde ilk bölüm kare planlı olup üzeri sivri tromplarla geçişi sağ-lanan, dıştan on ikişer kasnak üzerine otu-ran bir kubbe ile örtülmüştür. Mihrap bö-lümü bir sivri kemerle öndeki kubbeli bö-lüme açılmaktadır. Burası prizmatik üç-genlerle geçilen tonozumsu bir kubbe ile örtülmüştür. Yanlarda ve son cemaat ye-rine açılan sivri kemerli alınlıklı dikdörtgen şeklindeki alt sıra pencerelerin dışında kub-beli bölümde iki yanda birer ve kubbe kas-nağında mihrap ekseninde iki kemerli pen-cere bulunmaktadır. Harimin kuzey ve do-ğu yönünde yer alan ahşap mahfile doğu-

Saray Camii
ve harim
kısmından
bir görünüş

